

ANDRZEJ SĘKOWSKI

Androgyniczny styl identyfikacji z rolą płci w perspektywie rozwojowej

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie zagadnienia androgynicznego stylu identyfikacji z rolą płci oraz dyskusja nad czynnikami, które decydują o tym, że w przypadkach pewnych jednostek dochodzi do utożsamiania się z tradycyjnie pojmowaną rolą płci, u innych zaś z wzorcem niestereotypowym. Potrzeba nowego spojrzenia na zagadnienie rozwoju ról związanych z płcią wynika z tego, że dominujące od wielu lat w psychologii koncepcje: psychodynamiczna, poznawcza czy społecznego uczenia się nie wyjaśniają w zadowalający sposób roli różnych zmiennych np. rodziców w kształtowaniu się psychicznej tożsamości płciowej i tworzeniu się takiej a nie innej identyfikacji z rolą płci.

Zrozumienie tych skomplikowanych relacji między płcią, poczuciem tożsamości płciowej, identyfikacją z rolą płci a płcią rodziców i stosowanymi przez nich technikami socjalizacyjnymi wymaga spojrzenia na to zagadnienie z perspektywy rozwojowej – od okresu dzieciństwa, przez adolescencję aż do pełnej dojrzałości. Artykuł prezentuje wybrane koncepcje oraz badania przeprowadzone w takiej właśnie, szerokiej perspektywie.

Podstawowe założenia koncepcji androgynicznej

Tradycyjne ujęcia w psychologii zakładały, że kobiecość i męskość to dwa krańce tego samego wymiaru osobowościowego. Istnieje zatem tendencja do przypisywania obu płciom pewnego sztywnego repertuaru zachowań oraz cech osobowościowych. Posiadanie znacznej ilości cech psychicznych typowych dla kobiety oznaczało więc niski poziom czynnika „męskość” u jednostki i odwrotnie.

Zmiany społeczne, które mają miejsce w ostatnich kilkudziesięciu latach związane są w dużej mierze ze swoistą unifikacją ról społecznych, również tych związanych z płcią. Ujęcie androgyniczne, wyrosłe na gruncie tych spostrzeżeń, zakłada, że jednostka może scalać w sobie cechy osobowości oraz zachowania zarówno męskie jak i kobiece. Traktując „kobiecość” i „męskość” jako dwa różne wymiary osobowo-

ściowe przyjmuje się, że naturalne u tej samej jednostki jest jednocześnie posiadanie cech kobiecych jak i męskich oraz to, że nasycenie tymi czynnikami w psychice jednostki powinno znajdować się w stanie względnej równowagi. Osoba posiadająca cechy zarówno własnej płci jak i płci przeciwnej posiada możliwość prezentowania takich zachowań, które u osoby z tradycyjną identyfikacją płciową nie występują lub występują rzadko.

Badacze problemu pokreślają, że androgyniczny styl identyfikacji z rolą płci jest w porównaniu z tradycyjnym wzorcem bardziej funkcjonalny w sytuacjach społecznych cechujących się złożonością i różnorodnością. Pozwala jednostce na wchodzenie w bardziej elastyczne kontakty z innymi ludźmi, na większą sprawność i skuteczność działania. Umożliwia lepsze radzenie sobie w sytuacjach kryzysowych (*coping*) oraz bardziej sprzyja zdrowemu, twórczemu rozwojowi (*thriving*).

Rozwój tożsamości płciowej – wybrane koncepcje

Jak wspomniano we *Wstępie* tradycyjne koncepcje rozwoju człowieka (psychoanalityczna, poznawcza i behavioralna) nie pozwalają w wystarczająco jasny sposób wyjaśnić różnorodności stylów identyfikacji z rolą płci jakie przyjmują jednostki. Niejasne jest również, jakie czynniki powodują dającą się zauważyć w rozwoju jednostki zmienność w tym zakresie.

Jakkolwiek koncepcje te różnią się w ocenie znaczenia poszczególnych procesów biorących udział w rozwoju roli związanej z płcią, to wspólne w nich jest to, przyjęcie założenia o istnieniu generalnego procesu, przez który dzieci włączają cechy innej osoby (zazwyczaj rodzica tej samej płci) w obręb struktury własnej osobowości, ucząc się w ten sposób tego, co to znaczy być mężczyzną a co kobietą – zarówno w osobowościowym jak i behavioralnym wymiarze.

Psycholodzy społeczni podkreślają jednak, że przedstawiciele wyżej wymienionych tradycyjnych koncepcji rozwoju nie przeprowadzili do tej pory dyskusji nad fazami rozwoju zachowań stereotypowych. Poza tym, w wyjaśnianiu mechanizmów identyfikacji z rolą płci skoncentrowano się głównie na dzieciństwie, nie analizując w wystarczającym stopniu okresu adolescencji. Ten zaś jest ważny, o ile nie najważniejszy, w rozwoju i utrwalaniu się stereotypowych bądź niestereotypowych sposobów identyfikacji z płcią.

Jedną z koncepcji rozwojowych wskazujących na rozwój identyfikacji z płcią jako na jeden z przejawów rozwoju tożsamości jednostki jest koncepcja rozwoju psychospołecznego E. Eriksona. Szczególne znaczenie dla zrozumienia prawideł rozwoju roli związanej z płcią ma analiza dwóch spośród ośmiu wyróżnionych przez autora koncepcji okresów:

- inicjatywa vs poczucie winy (*initiative vs guilt*),
- kryzys tożsamości (*identity vs identity confusion*).

W ujęciu Eriksona do 3–4 roku życia, tj. do omawianego w tym miejscu okresu „inicjatywa vs poczucie winy”, prawidłowości rozwojowe u dziewcząt i chłopców są

takie same. Dopiero od tego momentu drogi rozwoju rozchodzą się, a rozwój, przede wszystkim ze względu na działanie czynników socjalizacyjnych, różnicuje się. Na bazie poczucia własnej anatomii, co jest osiągnięciem okresu poprzedniego, oraz uświadomienia sobie różnic pomiędzy anatomią własną a innych ludzi rodzi się zainteresowanie własną genitalnością oraz rodzicem płci przeciwnej. Kompleks Edypa i Elektry, który dla psychoanalityków stanowi najważniejszy fenomen rozwoju psychiki człowieka w okresie 3–4 roku życia, jest dla Eriksona jedynie jedną z konsekwencji wielu zmian (biologicznych, oddziaływań środowiskowych), które mają miejsce w tym czasie.

Odmienne techniki socjalizacyjne stosowane wobec chłopców i dziewcząt w tym czasie powodują, że energia z jaką dziecko wkracza w świat przyjmuje formy: inicjatywy intruzywnej – charakterystycznej dla chłopców oraz inicjatywy receptywnej – typowej dla dziewcząt. Od tego okresu dziewczęta i chłopcy zachowują się już inaczej. Podczas gdy chłopcy realizują swoje cele w sposób bezpośredni, Erikson nazywa ten typ aktywności *head on attack*, dziewczynki są bardziej skłonne do pasywności, przystosowania, traktowania swej atrakcyjności jako środka do osiągania celu, tj. stosowania typu aktywności zwanej przez Eriksona *catching*.

Drugim ważnym dla zrozumienia mechanizmów kształtowania się tożsamości płciowej okresem jest kryzys tożsamości przypadający na okres adolescencji. Jak twierdzi Erikson, okres ten ważny jest m.in. z tego względu, że rozpoczyna się w nim proces kształtowania intymności heteroseksualnej. Z intymnością związane jest poczucie własnej autonomii, a wyraża się ona w umiejętności wchodzenia w relacje z innymi ludźmi bez utraty własnej autonomii i bez ingerowania w autonomię partnerów relacji. Seksualna polaryzacja typowa dla tego etapu rozwoju związana jest z próbami zdefiniowania przez jednostkę atrybutów kobiecości i męskości. Jakkolwiek definiowanie to jest uzależnione w znacznej mierze od wpływów społecznych, to proces kształtowania się intymności, i to Erikson podkreśla bardzo mocno, oparty jest na ugruntowanym poczuciu tożsamości.

W okresie tym uwidacznia się istotny wpływ interesującego nas czynnika, tj. oddziaływań społecznych na kształtowanie się roli związanej z płcią. Erikson podkreśla, że społeczeństwo posiada określoną strukturę i aby jako system mogło funkcjonować prawidłowo, mężczyźni i kobiety muszą przyjmować określone role. Jednostka znajdująca się w tej fazie rozwoju jest zmuszana przez nacisk społecznych standardów do dokonywania wyborów co do własnej roli.

Nacisk ten powoduje czasem powstanie poczucia biseksualnego rozproszenia (*bisexual confusion*), które przejawia się w niepewności co do swej tożsamości płciowej. Ucieczka od niepewności może wyrażać się bądź we wczesniej, nadmiernej aktywności genitalnej bądź w koncentracji na wartościach intelektualnych i artystycznych.

Koncepcja rozwoju „ego” opracowana przez J. Loewinger stała się dla J. Block podstawą dla nowego ujęcia zagadnienia kształtowania się roli związanej z płcią. Wyróżniła ona pięć okresów, z których każdy następujący po wcześniejszym jest od

niego bardziej złożony i odzwierciedla wysiłek jednostki na drodze dojścia do takiej tożsamości płciowej, która umożliwia radzenie sobie z narastającą złożonością zadań społecznych przed nią stojących.

Okres pierwszy związany jest z pojawieniem się świadomości własnej płci biologicznej, zdolności do wyrażania samego siebie i zainteresowania samym sobą.

W okresie drugim pojawia się konformizm wobec standardów zewnętrznych, rozwój stereotypów związanych z rolą płci oraz uświadomienie sobie różnic w społecznych wymaganiach dotyczących płci.

Okres trzeci związany jest z eksperymentowaniem, badaniem siebie samego jako podmiotu posiadającego określoną płeć.

W czwartym następuje internalizacja wcześniej uświadomionego zróżnicowania ról związanych z płcią oraz nabywanie umiejętności radzenia sobie z konfliktowymi (kobięcymi i męskimi) aspektami samego siebie.

Okres piąty wiąże się z osiągnięciem indywidualnej tożsamości płciowej, integracją zarówno męskich jak i kobiecych aspektów samego siebie, a w końcu przyjęciem androgynicznego stylu identyfikacji z rolą płci (Sedney 1987, s.313).

Wstępne etapy rozwoju związane są więc z tworzeniem się pojęcia stereotypowości płciowej, późniejsze polegają na integracji stereotypowych i niestereotypowych (związanych z płcią przeciwną) cech i zachowań. Końcowym stadium rozwoju tożsamości płciowej jest dla Block osiągnięcie równowagi pomiędzy tymi dwoma wymiarami osobowościowymi, jakimi są „kobiecość” i „męskość”, nie zaś pozostanie na etapie wcześniejszym.

Inną próbą opisanie prawideł kształtowania się tożsamości płciowej jest koncepcja zaproponowana przez Hefner, Rebecca i Oleshansky'ego. Jej mniejsza wartość, w porównaniu z ujęciem Block, wiąże się z tym, że autorzy zarysowują jedynie pewne tendencje w rozwoju, nie próbując wyszczególnić w miarę precyzyjnie okresów rozwojowych. W ich ujęciu jednostka w początkowym okresie rozwoju przechodzi przez etap niezróżnicowania roli związanej z płcią; nie jest świadoma różnicowania kobieta/mężczyzna. Później pojawia się polaryzacja obrazu roli połączona z aktywną akceptacją własnej roli związanej z płcią i równie aktywnym odrzuceniem roli przeciwnej. Autorzy podkreślają, że niektórzy ludzie pozostają na tym etapie i nie wykonują następnego kroku w kierunku okresu nazwanego transcendencją roli związanej z płcią. W okresie tym jednostka przekracza granice określające rolę własnej płci i penetruje obszar zastrzeżony dla płci przeciwnej w celu włączenia określonych cech i zachowań w obręb własnej struktury (Sedney, s.314).

Podsumowując ten rozdział chciałbym zwrócić uwagę na jedną istotną różnicę między ujęciami tradycyjnymi a zaprezentowanymi powyżej. Nowsze koncepcje, zwane często alternatywnymi, ujmują rozwój roli związanej z płcią w perspektywie rozwojowej – od narodzin do pełnej dojrzałości. Faza androgyniczna związana jest z dorosłością i możliwa dopiero po przejściu przez wcześniejsze etapy charakteryzujące się polaryzacją roli związanej z płcią. Takie rozumienie procesu rozwoju tożsamości płciowej znajduje potwierdzenie w badaniach Fischera i Narusa, w których

stwierdzono, że ludzie starsi w większym stopniu niż młodszy mają tendencję do opisywania samych siebie używając do tego celu określeń tradycyjnie przypisywanych płci przeciwnej. Średnia wieku ludzi z androgynicznym stylem identyfikacji z rolą płci była wyższa niż kobiet i mężczyzn, którzy przyjęli wzorzec tradycyjny.

Wpływy rodzicielskie a kształtowanie się identyfikacji płciowej – prezentacja wybranych badań

Założenie, że androgyniczny styl identyfikacji z rolą płci jest ostatnim stadium rozwoju tożsamości płciowej i związany jest z okresem dorosłości, pozwala wnioskować o ograniczonym wpływie rodziców na kształtowanie się androgynicznej identyfikacji u dzieci.

Okazuje się jednak, że badania związków pomiędzy rodzicielskimi strategiami socjalizacyjnymi a przyjmowaniem przez ich dzieci typowego, standardowego wzorca roli płci, co wiąże się z wcześniejszymi stadiami rozwoju tożsamości płciowej, również nie wskazują na istnienie jednoznacznych związków między tymi zmiennymi.

Istnieje grupa badań, których wyniki sugerują bezpośredni wpływ, jaki sposób socjalizacji wywiera na kształtowanie się identyfikacji związanej z płcią. Z badań O'Briena i Hustona wynika, że dzieci już od najmłodszych lat są świadome oczekiwań rodziców co do cech i zachowań związanych z własną płcią. Już w 2 roku życia preferują w czasie zabawy zabawki tej samej płci co one same oraz potrafią identyfikować płć i ujawniają pewną wiedzę na temat typowości płciowej (Sedney 1987). Przejawiają też wcześnie (od 2 roku życia) świadomość różnicy ról związanych z płcią u dorosłych (Wietraub, Clement i in.).

Świadomość własnej płci i różnic w zakresie cech i zachowań dla nich charakterystycznych pogłębia się z wiekiem i jest szczególnie wyraźna w okresie średniego dzieciństwa. Stwierdzono, że stan małego zróżnicowania co do poczucia własnej płci, charakterystyczny szczególnie dla wczesnych okresów życia, różni się diametralnie od oczekiwań rodziców wobec dzieci. Z badań wynika, że rodzice posiadają oczekiwania co do cech i zachowań dzieci już 24 godziny po ich narodzeniu. Naciski socjalizacyjne przejawiają się w motywach dekoracyjnych pokoju, typach zabawek. Rodzice chłopców kładą szczególny nacisk na preferowanie przez nich osiągnięć, rywalizacji, na kontrolę uczuć. Od dziewcząt oczekuje się tendencji do wchodzenia w bliskie związki interpersonalne, zaangażowania w mówieniu o problemach, częstego wyrażania swoich emocji.

Jakkolwiek przedstawione badania sugerują istnienie znacznego wpływu rodzicielskiego na kształtowanie się identyfikacji związanej z płcią, to liczni badacze podkreślają, że zależność ta wcale nie jest tak oczywista i prawdopodobnie wpływ ten ma nieco inny charakter. Thompson wykazał, że nie istnieje żaden związek pomiędzy nastawieniami rodziców co do płci własnych dzieci a używanymi przez te dzieci określeniami opisującymi rolę związaną z własną płcią. O'Brien i Huston nie udo-

wodnili również żadnej znaczącej korelacji między zabawami dzieci związanymi z płcią a oczekiwaniami rodziców i zaopatrywaniem dzieci w zabawki (Sedney 1987, s.316).

Huston zakłada, że relacja rodzic-dziecko nie ma bezpośredniego wpływu na tworzenie się stereotypu związanego z rolą płci. Sugeruje, że wpływ ten ma raczej charakter pośredni – poprzez subtelne, interakcyjne czynniki organizowana jest w określony sposób sytuacja socjalizacji. Związek między oczekiwaniami rodziców a cechami czy zachowaniami prezentowanymi przez dzieci staje się jeszcze mniej widoczny w okresie adolescencji. Badania Spencera i Helmreicha wskazują na to, że młodzi ludzie w okresie adolescencji są bardziej skłonni do opisywania swych rodziców w kategoriach, które stosują do opisów samych siebie, niż w kategoriach, w których opisują samych siebie ich rodzice. Młode kobiety są bardziej wrażliwe na męskie cechy prezentowane przez rodziców, synowie zaś na cechy kobiece (Cook 1987, s.486).

Wyniki badań młodych ludzi w okresie adolescencji potwierdzają sugestie Blocka i innych autorów o istnieniu faz rozwojowych tożsamości płciowej.

Dyskusja

Badania zaprezentowane w poprzednim rozdziale wskazują na istnienie ograniczonego wpływu rodziców na rozwój identyfikacji związanej z rolą płci u dzieci, szczególnie identyfikacji androgynicznej. Koncepcja Blocka jak i teoretyczne rozważania Hefnera i innych autorów sugerują, że identyfikacja androgyniczna jest związana z ostatnimi stadiami rozwoju tożsamości jednostki – okresem dorosłości. Przy takim ujęciu staje się zrozumiałe, że w pełni rozwinięty androgyniczny styl identyfikacji z rolą płci jest trudny do zaobserwowania wcześniej niż przed osiągnięciem pełnej dojrzałości. Androgyniczna tożsamość płciowa cechuje się tym, że przez umożliwienie przekroczenia granic określonych przez standardy własnej płci pozwala na większe możliwości rozwoju potencjału osobniczego jednostki. Rebecca, Hefner i Oleshansky wskazują w swoich badaniach na to, że w końcowym okresie rozwoju standardy związane z płcią stają się stosunkowo mało ważne w regulacji zachowań jednostki (Cook, s.489).

Większość badań w obrębie nurtu androgynicznego wiąże poziom kobiecości i męskości z rozwojem „ego”. Block zakłada, co potwierdzają badania, że osiągnięcie wyższych poziomów funkcjonowania „ego” związane jest z rozwojem struktury *self-concept*. Jednostki androgyniczne mają tendencję do wyższej samooceny i samoakceptacji niż jednostki nieandrogyniczne. Zwraca się jednocześnie uwagę na to, że jakkolwiek androgyniczny styl identyfikacji z rolą płci daje pewne niewątpliwe korzyści w funkcjonowaniu jednostki, to niekoniecznie musi być zawsze przykładem rozwoju optymalnego.

Na koniec chciałbym wyraźnie zaakcentować potrzebę przyjęcia perspektywy rozwojowej w badaniach problemu tożsamości płciowej. Sugestie autorów o istnieniu faz rozwoju stylu identyfikacji z płcią znalazły wyraźne potwierdzenie w badaniach. Nie ulega wątpliwości, że techniki socjalizacyjne stosowane przez rodziców

wobec dzieci są tylko jednym z wielu czynników wpływających na rozwój tożsamości płciowej. Należy uwzględnić, a to umożliwi perspektywa rozwojowa, istotną rolę takich zmiennych jak: doświadczenie indywidualne, podkreślana przez koncepcję *life-span* zdolność do przemian w trakcie życia czy akcentowane przez Eriksona indywidualne dyspozycje jednostki.

Bibliografia

- Brzękała M., Sękowski A., *Androgenia – nowe spojrzenie na problem identyfikacji z rolą płci*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, Prace Psychologiczne III, z.141, Wyd. Nauk. WSP, Kraków 1992, s.43–57
- Cook E.P., *Psychological Androgyny: A Review of Research*, „The Counseling Psychologist”, Vol.15, No.3, July 1987, s.471–513
- Diamont M., Karlen A., *Sexual Decisions*, Little Brown and Company, Boston 1980
- Gallatin J.E., *Adolescent and Individuality*, Harper and Row Publishers, New York, Evanston, San Francisco, London 1989
- Sedney M.A., *Development of Androgyny*, „Psychology of Woman Quarterly” 1977, II, s.313–326

ANDRZEJ SĘKOWSKI

Androgynous Sex Role Identity in the Developmental Perspective

S u m m a r y

The present paper focuses on the psychological sex role development that potentially continues across the life-span. This issue is examined through an exploration of several theories of sex role development and empirical research on sex role development. This paper based on the concept of androgyny.

АНДЖЕЙ СЕНКОВСКИ

Андрогенный стиль идентификации с ролью пола в перспективе развития

Резюме

В статье представлена проблема психологического развития роли, связанной с полом. Процесс развития полового тождества рассматривается в возрастном плане, т.е. как протекающий всю жизнь. Представлены разные теоретические концепции, а также анализ исследований. Основой размышлений над формированием полового тождества в представленной статье является андрогенная концепция.